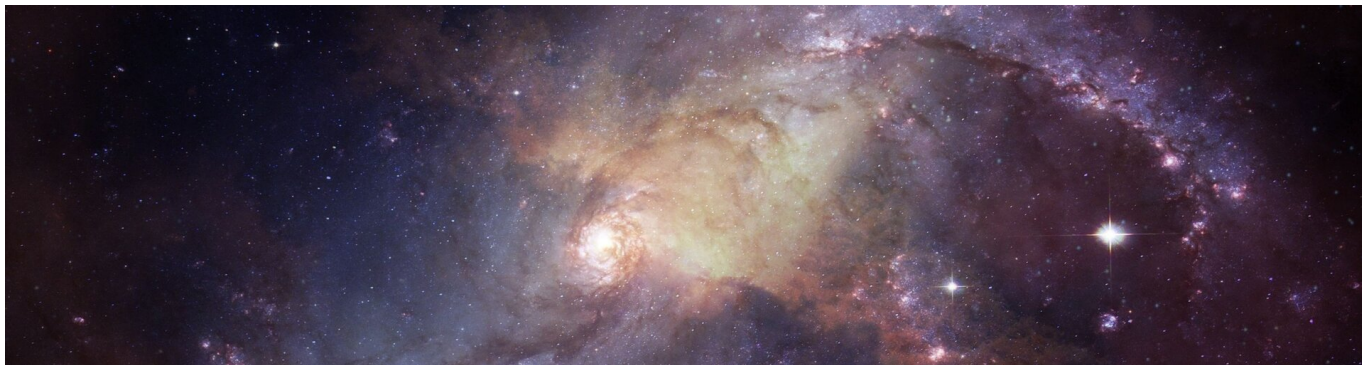

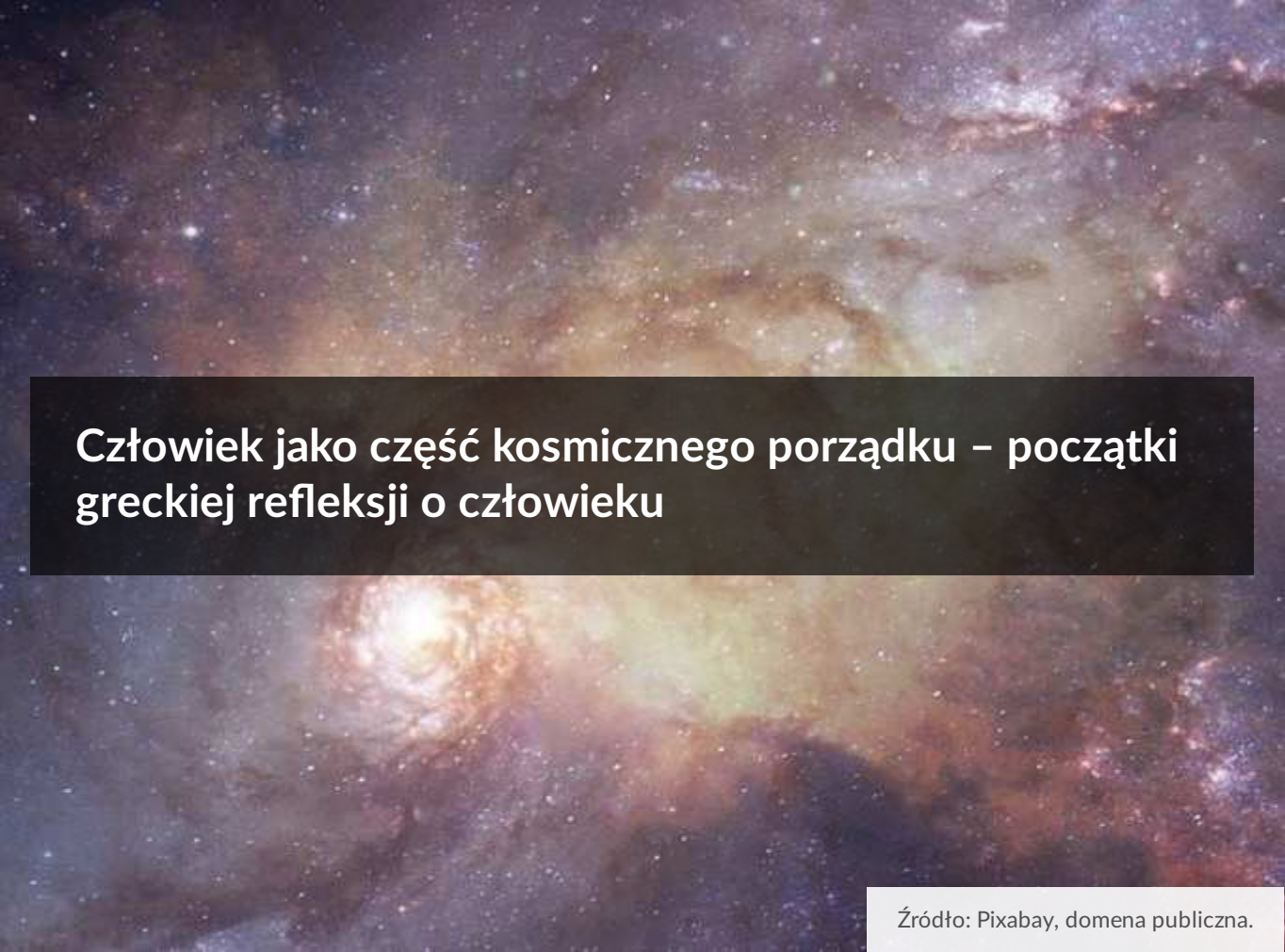

Człowiek jako część kosmicznego porządku – początki greckiej refleksji o człowieku

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Audiobook](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Źródło: Empedokles. Cytat za: G. S. Kirk, J. E. Raven, M. Schofield, *Filozofia przedsokratejska*, Warszawa 1999, tłum. J. Lang, str. 313.
- Źródło: Giovanni Reale, *Historia filozofii starożytnej*, t. 1, tłum. I. Zieliński, Lublin 2000, s. 219–220.

Człowiek jako część kosmicznego porządku – początki greckiej refleksji o człowieku

Źródło: Pixabay, domena publiczna.

Pytania o człowieka, specyfikę jego bytowania i miejsce we wszechświecie towarzyszyło filozofii od starożytności, choć różne było ich znaczenie w poglądach poszczególnych filozofów i szkół filozoficznych. Przełom wieków XIX i XX przyniósł, za sprawą Maxa Schelera, zdefiniowanie obszaru tych pytań w postaci antropologii filozoficznej, jednej z dyscyplin filozofii, zwanej też filozofią człowieka. Niektórzy filozofowie twierdzą, że podstawy filozoficznej antropologii tkwiły już w poglądach presokratyków, częściej jednak łączy się je dopiero z poglądami Sokratesa i Platona. Niezależnie od rozstrzygnięć tego sporu warto zapoznać się z korzeniami antropologii i dostrzec oryginalność rozumienia człowieka i świata właściwą starożytnym.

Twoje cele

- Zapoznasz się z poglądami z zakresu wczesnogreckiej filozofii człowieka.
- Porównasz poglądy pierwszych filozofów greckich oraz Heraklita, pitagorejczyków i Empedoklesa na kosmos i człowieka.
- Dokonasz analizy wybranych aspektów powstania filozofii człowieka.
- Dokonasz analizy wybranych wątków z twórczości Heraklita, pitagorejczyków, Empedoklesa – argumentów na rzecz wegetarianizmu, problemu istnienia, pojmowania rozumności.

Przeczytaj

Pierwszym przedmiotem greckiej filozofii była przyroda rozumiana jako ogół rzeczy fizycznych (*physis*). Filozofowie szkoły jońskiej nie wyodrębniali spośród tych rzeczy człowieka jako specyficznego i odrębnego bytu. Ich wizja przyrody zawierała wprawdzie ogólne prawa ruchu przyrody, ale prawom tym podlegało wszystko, bez wyodrębnienia świata przyrodniczego i świata ludzkiego, które przyszło później. W koncepcjach jończyków brakło tym samym analiz relacji między tymi światami.

Natomiast jeżeli filozof mówił wprost o świecie człowieka i moralnych powinnościach, to na ogół ograniczał się do głoszenia sentencji bądź komentowania jakichś poszczególnych wydarzeń lub wzorów postępowania. Pierwsze kroki w kierunku takiego ujęcia, w którym specyficzność człowieczego bytowania jest zauważona, choć tłumaczona na tle przyrody i jej reguł, widzimy w filozofii Heraklita, a także pitagorejczyków i Empedoklesa. Istotnym źródłem poglądów tych filozofów były wierzenia [orfickie](#) i z tej przyczyny ich refleksja filozoficzna dotycząca człowieka miała na poły religijną formę.

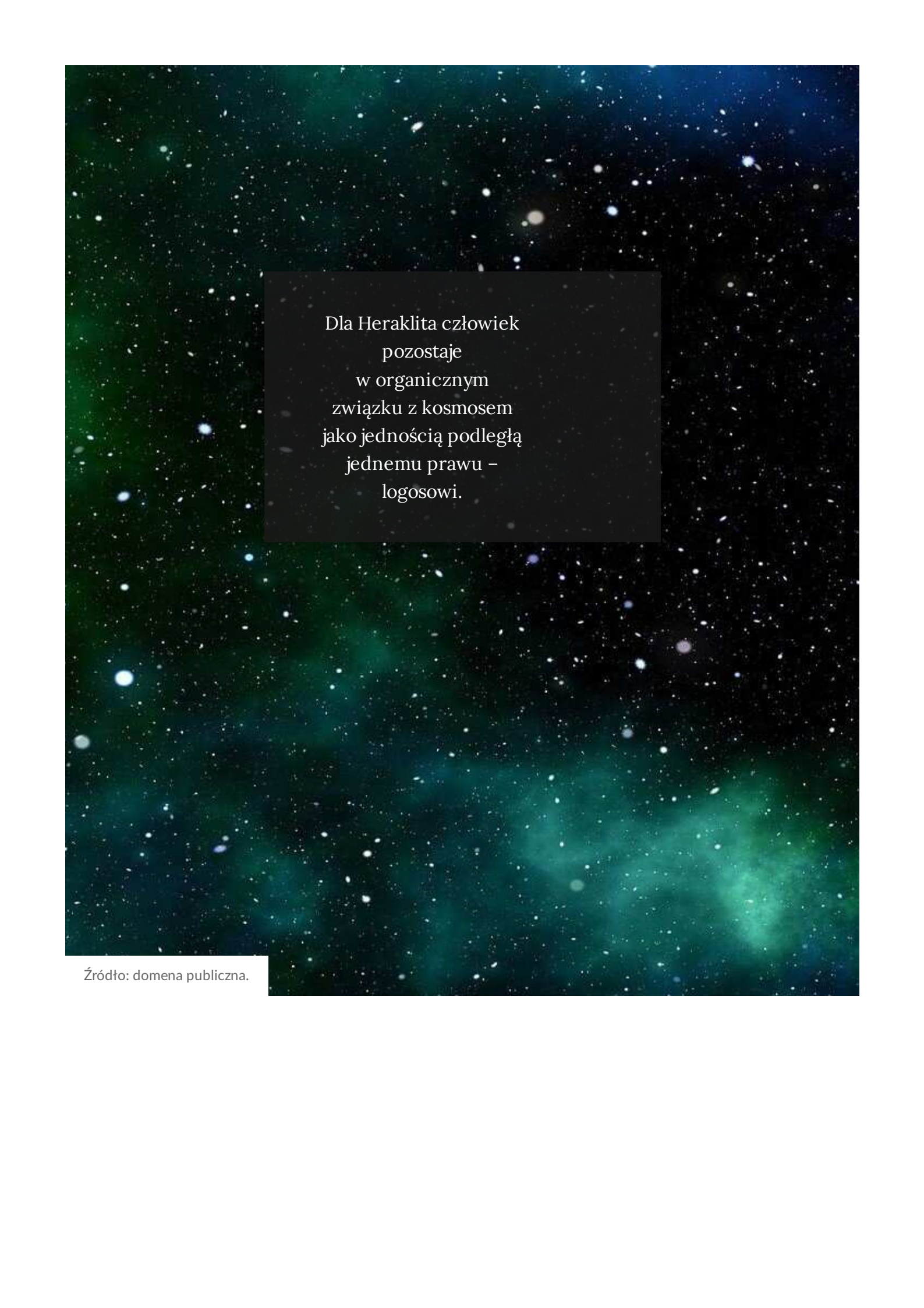
Doktryna orfizmu zawierała wyobrażenie o duszy jako nieśmiertelnej i więzionej kolejno w różnych ciałach wedle zasady [reinkarnacji](#), które to wyobrażenie, przejęte przez myśl filozoficzną, stało się źródłem [antropologicznego dualizmu](#), czyli traktowania człowieka jako bytu złożonego z dwu jakościowo różnych elementów, duszy i ciała.

Empedokles był jednym z pierwszych filozofów, który docenił byt i człowieka jako problemy filozoficzne

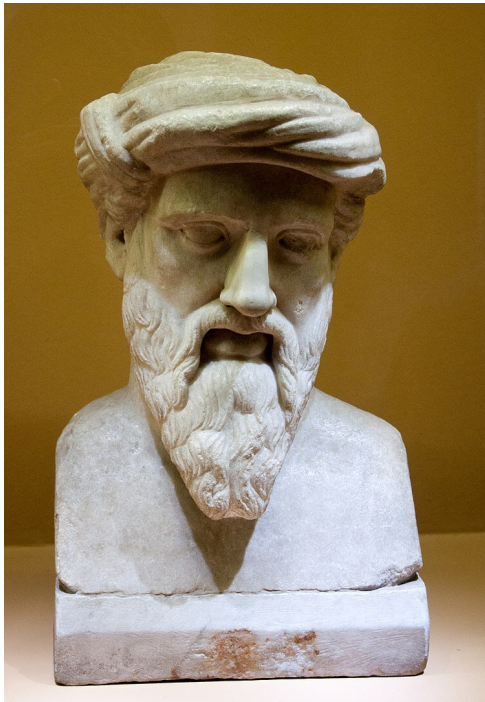
Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

Dla Heraklita człowiek
pozostaje
w organicznym
związku z kosmosem
jako jednością podległą
jednemu prawu –
logosowi.

Źródło: domena publiczna.

Pitagoras

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

Rozwinięcie koncepcji duszy znajdujemy w szkole pitagorejskiej, która bodaj najpełniej przejęła, ale i zreformowała wiedzę orficką. Pitagorejska interpretacja świata jako kosmosu podkreślała jego uporządkowany, harmonijny i rozumny charakter. Cechy te wywodzili pitagorejczycy ze znaczenia liczby jako zasady. Pisał Arystoteles o pitagorejczykach: *Sądzi, że elementy liczb są elementami wszystkich rzeczy, a całe niebo jest harmonią i liczbą.*

Poza tym kosmos jest boski, ma – podobnie jak człowiek – ciało i duszę. Prawdopodobnie pitagorejczycy uważali, że również dusza jest układem liczb. Ważne jest jednak, że, jak podaje A. Krokiewicz: *[...] pitagorejczycy pragnęli poznać prawa światowego ładu, ażeby ten ład zaprowadzić w swojej duszy i w życiu praktycznym.*

Dusza jest wg pitagorejczyków nieśmiertelna, w przeciwieństwie do śmiertelnego ciała. Kolejne wcielenia duszy są karą za jej przewinienia, a życie w połączeniu z ciałem powinno być poświęcone oczyszczeniu duszy, tak by mogła ona wyzwolić się z koła reinkarnacji. Chociaż w szkołach pitagorejskich spotkamy wiele różnych praktycznych zaleceń dotyczących dobrego postępowania, to główną drogą oczyszczenia było dla pitagorejczyków życie poświęcone poznaniu, *bios theoretikos*, w którym oczywiście ważną rolę grała wiedza matematyczna i w którym człowiek rozpoznawał harmonię i jedność kosmosu oraz swoją do niego przynależność.

W ciekawej i dynamicznej wizji Empedoklesa rzeczywistość to cztery wieczne pierwiastki (korzenie) – ogień, woda, ziemia i powietrze, oraz dwie przyrodnicze siły: miłość i waśń (nienawiść), które na przemian powodują jednoczenie się (miłość) i rozdzielanie pierwiastków (waśń). Gdy przeważa siła miłości, pierwiastki tworzą doskonałą jedność, gdy przeważa waśń, są zupełnie rozdzielone. W obu tych krańcowych stanach nie mogą jednak powstawać ze zmieszania pierwiastków jednostkowe rzeczy, dlatego kosmos, czyli świat rzeczy, pojawia się cyklicznie w okresach przejściowych, gdy żadna z sił nie dominuje.

Na tym tle filozof rysuje koncepcję duszy. Z natury boska, dusza traci ten stan wskutek „zawierzenia siłę nienawiści”, czyli wskutek winy polegającej m.in. na zabijaniu żywych stworzeń, co miało związek z koncepcją reinkarnacji. Diogenes Laertios przytacza słowa Empedoklesa: *Byłem już kiedyś chłopcem i dziewczyną, i rośliną, i ptakiem, i niemą rybą rzucającą się w wodzie.*

Pragnienie powrotu do doskonałości, będące istniejącym w duszy śladem siły miłości, powoduje, że dusza wchodzi na drogę odkupienia, przyobleka się w ciało i włącza w cykle przemian pierwiastków.

((Empedokles

Jeśli ktoś zawini i zabójstwem splami własne członki [...], przez trzy razy po dziesięć tysięcy lat błąka się z dala od błogosławionych, zrodzony przez ten czas we wszelkich postaciach śmiertelnych, zmieniając jedną na drugą mozolne ścieżki życia. Siła powietrza gna go do morza, morze wypływa go na podłogę ziemi, ziemia wyrzuca go w blask płonącego słońca, a ono w odmęty powietrza.

Źródło: Empedokles. Cytat za: G. S. Kirk, J. E. Raven, M. Schofield, *Filozofia przedsokratejska*, Warszawa 1999, tłum. J. Lang, str. 313.

Kolejne wcielenia duszy są jednak coraz bardziej doskonałe, aż w końcu powraca ona do świata doskonałości jako „długowieczne bóstwo”.

Spojrzenie na początki greckiej filozofii człowieka pokazuje, że pozostaje ona w obrębie założeń wczesnej filozofii przyrody, ale też pozwala dostrzec, że w poglądach Heraklita, pitagorejczyków czy Empedoklesa tkwią próby przekroczenia tejże przy wykorzystaniu motywów religijnych. Poglądy te można traktować jako przejściowy etap dziejów myśli filozoficznej, mieszczący się pomiędzy jońskim ujęciem człowieka wyłącznie jako jednej z rzeczy w kosmosie a klasyczną koncepcją natury człowieka oraz duszy. Dopiero w koncepcji klasycznej dusza będzie ujęta jako źródło duchowości i odrębności człowieka oraz warunek poznania i realizowania przezeń ludzkich, choć uniwersalnych, wartości. Taki obraz duszy przyniesie filozofia sokratejsko-platońska.

Słownik

dualizm antropologiczny

(łac. *dualis* – dotyczący dwóch, podwójny; gr. *anthropos* – człowiek, *lógos* – nauka) stanowisko w filozofii człowieka, wg którego człowiek jest bytem złożonym z dwu różnych substancji (duszy i ciała, umysłu i ciała)

logos

(gr. *lógos* – słowo) wieloznaczny termin filozoficzny, u Heraklita oznacza zasadę i prawo kosmosu, a także rozumny charakter kosmosu, obecny również w człowieku

orfizm

nurt religijny w starożytnej Grecji (powstał ok. VII w. p.n.e.), związany z kultem Dionizosa, boga płodności i wina

reinkarnacja

(łac. *re + in + caro, carnis* – ponowne wcielenie) doktryna religijna głosząca, że dusza jest nieśmiertelna i przechodzi poprzez kolejne wcielenia, łącząc się z ciałem ludzkim bądź zwierzęcym (wg niektórych także roślinnym), obecna w wielu nurtach religijnych, najbardziej w hinduizmie i buddyzmie

Audiobook

Polecenie 1

Wysłuchaj fragmentu, w którym znawcy filozofii starożytnej analizują wczesnogrecką filozofię człowieka.

Odpowiedz na pytanie: Z jakich powodów refleksja moralna kształtuje się w starożytnej kulturze później niż refleksja kosmologiczna?

Polecenie 2

Odpowiedz na powyższe pytanie zilustruj na gruncie poglądów Heraklita, pitagorejczyków lub Empedoklesa.

Audiobook można wysłuchać pod adresem: <https://zpe.gov.pl/b/PwNyelBuB>

Giovanni Reale

Historia filozofii starożytnej

Filozofia, która powstała razem z Talesem jako próba racjonalnego wytłumaczenia kosmosu, czyli jako próba znalezienia „zasady”, która wszystko wyjaśnia, trzymała się tego spojrzenia przez cały wiek VI i część V w. przed Chrystusem. Niezmiennie rozpatrywała kosmos i byt pojęty wyłącznie albo przeważnie jako kosmos. W ten sposób pomijała albo przynajmniej pozostawiała w cieniu *byt ludzki* i nie troszczyła się o racjonalne wytłumaczenie *specyficznej natury człowieka*. W następstwie tego nie umiała ani nie mogła w sposób naukowy zrozumieć *areté*, to znaczy cnoty właściwej

człowiekowi, ani też nie potrafiła filozoficznie uzasadnić praw, reguł i przepisów, z którymi człowiek usiłuje uzgodnić swoje działanie.

Oczywiście, człowiek jest także częstką kosmosu, a *physis*, którą od Talesa począwszy badano, skoro wyjaśniała wszystko, to tłumaczyła w pewnym sensie także człowieka. Jednak – i na to trzeba zwrócić uwagę – tłumaczyła go jedynie jako *rzecz obok innych rzeczy*, czyli jako *przedmiot*, a nie jako *podmiot*. W ramach bowiem filozofii *physis* człowiekowi nie wyznaczano miejsca uprzywilejowanego, lub lepiej, nie rozumiano ani nie wyjaśniano tego wyjątkowego miejsca.

I chociaż ta sprawa może wydawać się dziwna współczesnemu człowiekowi, który w pojmowaniu ludzkiego podmiotu ma za sobą bardzo długą drogę, to okazuje się ona łatwa do zrozumienia i niemalże oczywista, jeżeli się uwzględni sytuację myśli ludzkiej u jej początków. Historycy filozofii słusznie zwrócili uwagę, że warunkiem umożliwiającym to, żeby jakaś sprawa stała się albo mogła się stać przedmiotem systematycznej refleksji, jest, aby to coś stanowiło albo przynajmniej jawiło się jako organiczna jedność, a nie jako wielość rozproszona, bez uchwytnych powiązań między elementami. Otóż, podczas gdy świat i wydarzenia kosmiczne jawią się już bezpośrednio w przedstawieniach zmysłowych jako organiczna jedność, to ludzkie zdarzenia jawią się zupełnie inaczej: jawią się właśnie jako wielość, w której nie widać wyraźnych powiązań i w której – co więcej – wydają się przeważać rozłamy i podziały.

Zeller pisze w tekście, który uważać można za wzorcowy: „Świat zewnętrzny ukazuje się już postrzeżeniom zmysłowym *jako całość*, to znaczy jako budowla, której fundamentem jest ziemia, a dachem sklepienie niebieskie. Natomiast w świecie moralnym niewprawne spojrzenie na początku widzi *tylko mrowisko jednostek lub małych grup, które poruszają się samowolnie i chaotycznie*. Tam *wielkie wiązania* budowli świata, ogromne ruchy ciał niebieskich, następujące po sobie obroty ziemi i wpływ pór roku, i w ogóle zjawiska powszechne, i regularnie się powtarzające są tym, co bardziej niż wszystko inne przyciąga uwagę tu; *działania i zdarzenia indywidualne*. Tam fantazja zostaje pobudzona do tego, aby kosmologiczną poezją uzupełnić braki poznania natury; tu rozum zostaje pobudzony do ustalenia reguł praktycznego postępowania w *jednostkowych wypadkach*. Tak więc gdy refleksja kosmologiczna od samego początku kieruje się *ku całości* i stara się pojąć pochodzenie tej całości, to refleksja etyczna zatrzymuje się na *obserwacjach jednostkowych* i na regułach życia. Oczywiście, u ich podstaw leży jednolita koncepcja odniesień moralnych, ale nie są one wyraźnie i świadomie sprowadzone do zasad uniwersalnych i tylko w nieokreślonej i obrazowej formie wyobrażeń religijnych wiążą się z ogólnymi rozważaniami nad losem ludzi, nad losem dusz po śmierci i boskimi rządami nad światem”.

Jasne jest zatem, dlaczego najpierw ukształtowała się kosmogonia, następnie kosmogonia filozoficzna, a dopiero potem refleksja etyczna i na samym końcu filozofia moralna. I jasne jest także, dlaczego kosmogonia o wiele bardziej pomogła powstaniu kosmologii filozoficznej, aniżeli mogła to zrobić przedfilozoficzna refleksja etyczna w stosunku do filozofii moralnej. Tak więc nie jest czymś nieprawidłowym fakt, że filozofia moralna ukształtowała się dopiero w półtora wieku po powstaniu filozofii (filozofii przyrody, filozofii *physis*).

G. Reale, *Historia filozofii starożytnej*, t. I, tłum. I. Zieliński, Lublin 2000, s. 219-220.

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Dokończ zdania.

Pogląd religijny mówiący, że dusza przechodzi wiele wcieleń, nazywamy .

Zasadę i prawo kosmosu Heraklit nazywa .

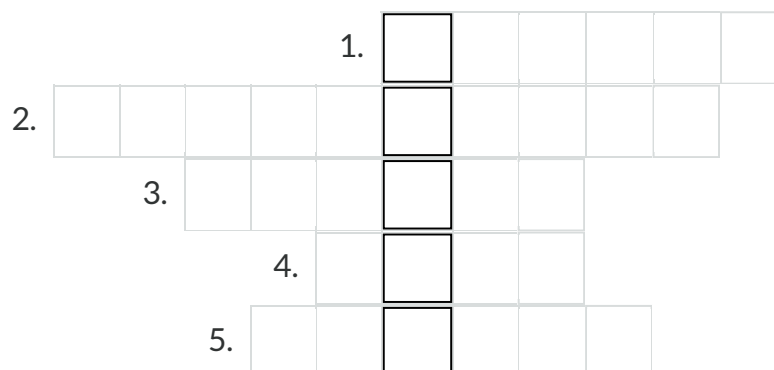
Grecki kult religijny poświęcony Dionizosowi to .

Dwie siły kosmiczne, o których mówi Empedokles, to i .

Ćwiczenie 2

Rozwiąż krzyżówkę.

1. Zasada pitagorejczyków.
2. Zabraniał zabijania zwierząt.
3. Interpretował Heraklita jako pierwszego przedstawiciela antropologii filozoficznej.
4. Jeden z pierwiastków Empedoklesa.
5. Uporządkowana przyroda.

Ćwiczenie 3

Oceń, które zdania prawdziwie oddają treść wierzeń orfickich. Zaznacz w tabeli „trafne” lub „nietrafne”.

zdanie	trafne	nietrafne
Człowiek jest jednością niepodzielną i śmiertelną.	☐	☐
Dusza ludzka istnieje inaczej niż ciało.	☐	☐
Przebywanie w ciele jest dla duszy więzieniem – karą za przewinienia.	☐	☐
Wierzenia orfickie były podstawą monizmu antropologicznego.	☐	☐

Ćwiczenie 4

Przyporządkuj poszczególne terminy do postaci filozofów. Niektóre terminy mogą zostać przyporządkowane do więcej niż jednej postaci.

Heraklit

Pitagorejczycy

Empedokles

kosmos

miłość

harmonia

harmonia

kosmos

liczba

kosmos

logos

reinkarnacja

waśń

reinkarnacja

Ćwiczenie 5

Dopisz do każdego sądu imię jego autora.

sąd	autor
Kosmos pojawia się za każdym razem, gdy nie dominuje ani miłość, ani waśń.	
U podstaw każdej rzeczy jest liczba.	
Dusza indywidualna poznaje logos dzięki pokrewieństwu z nim.	
Winą człowieka jest zabijanie żywych stworzeń.	

Empedokles pisze:

((Biada mi, że wcześniej nie zniszczył mnie bezlitosny dzień, zanim umyśliłem okropny czyn, by do ust wziąć mięso.

Opisz wegetarianizm filozofa na podstawie czterech poniższych fragmentów.

- „Byłem już bowiem chłopakiem i dziewczyną, krzewem i ptakiem, i skaczącą nad wodą wędrowną rybą.”
- „Ojciec, podniósłszy miłego syna w zmienionej postaci, wielki głupiec, zarzyna go, modląc się, żałośnie płaczącego i błagającego, gdy ten sprawuje ofiarę. On jednak, głuchy na krzyk, zarzyna i w salach sprawuje ofiarę.”
- „Lecz to, prawo dla wszystkich, rozciąga się bez kresu w szerokowładnym powietrzu i w wielkim blasku (słońca).”
- „Czy nie widzicie, że pożeracie się wzajemnie w obojętności umysłu?”

(Cyt. za: G. S. Kirk, J. E. Raven, M. Schofield, *Filozofia przedsokratejska*, Warszawa 1999, tłum. J. Lang, str. 317)

Ćwiczenie 7

Dokonaj analizy aforyzmu Heraklita i odpowiedz na pytania: Dlaczego filozof przeciwstawia „siebie” „rozumowi”? Czyżby odmawiał sobie samemu rozumności?

((Nie mnie, lecz głosu rozumu słuchając, mądrze jest przyznać, że wszystkie rzeczy stanowią jedność.

Ćwiczenie 8

Dokonaj analizy fragmentu Empedoklesa i odpowiedz na pytania: Jaki pogląd przypisuje filozof głupcom? Co może znaczyć, że ich myśl „sięga niedaleko”?

((Głupcy – niedaleko sięgają ich myśli, gdyż sądzą, że powstaje coś, co przedtem nie istniało, albo umiera i ginie całkiem.

Dla nauczyciela

Autor: Paweł Kaniowski

Przedmiot: Filozofia

Temat: Człowiek jako część kosmicznego porządku – początki greckiej refleksji o człowieku

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres podstawowy

Podstawa programowa:

Zakres podstawowy

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

I. Pojęcie filozofii. Uczeń:

2) wymienia i charakteryzuje ważniejsze dyscypliny filozofii: metafizyka (ontologia), epistemologia, etyka, filozofia przyrody, antropologia filozoficzna, teologia filozoficzna, filozofia piękna i sztuki (estetyka), filozofia polityki;

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje obywatelskie;
- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje w zakresie wielojęzyczności;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się.

Cele operacyjne. Uczeń:

- opisuje najważniejsze koncepcje z zakresu wczesnogreckiej filozofii człowieka;
- porównuje poglądy pierwszych filozofów greckich oraz Heraklita, pitagorejczyków i Empedoklesa na kosmos i człowieka;
- analizuje wybrane apskety powstania filozofii człowieka;
- analizuje wybranych wątków z twórczości Heraklita, pitagorejczyków, Empedoklesa – argumentów na rzecz wegetarianizmu, problemu istnienia, pojmowania rozumności.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- dyskusja;
- audiobook.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. **Przygotowanie do zajęć.** Nauczyciel loguje się na platformie i udostępnia uczniom e-materiał: „Człowiek jako część kosmicznego porządku – początki greckiej refleksji o człowieku” ze wskazaniem na znajdujący się w nim tekst źródłowy. Uczniowie powinni tekst przeczytać i przygotować się do jego omówienia: przygotować wstępne informacje, które pozwolą umiejscowić tekst w kontekście biograficznym oraz historyczno-filozoficznym.

Faza wprowadzająca:

1. Prowadzący zajęcia loguje się na platformie. Na tablicy interaktywnej lub za pomocą rzutnika wyświetla temat lekcji, następnie omawia cel zajęć i informuje uczniów o ich planowanym przebiegu. Wspólnie z uczniami ustala kryteria sukcesu.
2. **Dyskusja wprowadzająca.** Nauczyciel, za pomocą raportu dostępnego w panelu użytkownika, weryfikuje przygotowanie uczniów do lekcji i na tej podstawie dobiera uczniów w pary. Prosi o przygotowanie pytań związanych z wyświetlonym tematem zajęć i udostępnionym przed zajęciami e-materiałem. Czego uczniowie chcą się dowiedzieć? Co ich interesuje w związku z zakresem lekcji? Omówienie pytań przygotowanych przez uczniów, dyskusja wstępna.

Faza realizacyjna:

1. **Praca z tekstem.** Uczniowie przystępują do cichego czytania tekstu zawartego w sekcji „Przeczytaj”, jeśli nauczyciel – na podstawie raportu na platformie – uważa, że przygotowanie uczniów jest wystarczające, może pominąć tę czynność. Uczniowie indywidualnie zapisują pięć najważniejszych ich zdaniem kwestii poruszanych w tekście. Następnie w parach porównują swoje wybory. Nauczyciel prosi wybrane pary o podsumowanie swojej pracy.
2. **Praca z multimediami.** Nauczyciel wyświetla materiał z sekcji „Audiobook”, a następnie czyta polecenie: 1: *Wysłuchaj fragmentu, w którym znawcy filozofii starożytnej analizują wczesnogrecką filozofię człowieka. Odpowiedz na pytanie: Z jakich powodów refleksja moralna kształtuje się w starożytnej kulturze później niż refleksja kosmologiczna?* Uczniowie wykonują zadanie w parach. Następnie wybrana osoba prezentuje propozycję odpowiedzi, a pozostali uczniowie ustosunkowują się do niej. Nauczyciel w razie potrzeby uzupełnia ją, udzielając uczniom informacji zwrotnej.
3. **Ćwiczenia przedmiotowe.** Nauczyciel, korzystając z tablicy interaktywnej lub rzutnika, wyświetla treść ćwiczenia nr 1. Uczniowie pracują nad odpowiedziami indywidualnie. Następnie nauczyciel sprawdza w panelu użytkownika udzielone odpowiedzi i omawia je z uczniami.
4. Uczniowie dobierają się w pary i wykonują ćwiczenia nr 2–6. Następnie weryfikują swoje odpowiedzi na forum klasy.
5. Nauczyciel wybiera osobę, która odczytuje na forum treść ostatniego ćwiczenia nr 7: *Dokonaj analizy aforyzmu Heraklita i odpowiedz na pytania: Dlaczego filozof przeciwstawia „siebie” „rozumowi”? Czyżby odmawiał sobie samemu rozumności?* Uczeń, prowadząc na forum analizę problemu, podaje swoją propozycję rozwiązania. Nauczyciel zachęca do dyskusji pozostałych uczniów, a jeśli jest to konieczne, naprowadza na prawidłowe rozwiązanie.
6. **Interpretacja uogólniająca tekstu źródłowego.** Uczniowie przygotowują konspekt pracy argumentacyjnej, w której przedstawia interpretację omawianego tekstu źródłowego. Pracują indywidualnie, posilając się notatkami oraz treściami ćwiczeń.

Faza podsumowująca:

1. Nauczyciel prosi uczniów o podsumowanie zgromadzonej wiedzy poprzez zestawienie poglądów pierwszych filozofów greckich oraz Heraklita, pitagorejczyków i Empedoklesa na kosmos i człowieka.
2. Zalogowany na platformie nauczyciel wyświetla na tablicy temat lekcji i cele zawarte w sekcji „Wprowadzenie”. Wybrany uczeń odczytuje cele lekcji, a następnie wszyscy wspólnie omawiają: co udało się osiągnąć, do czego warto wrócić, czego nie udało się zrealizować i dlaczego.

Praca domowa:

1. Uczniowie wykonują ćwiczenie nr 8 zawarte w sekcji „Sprawdź się”. Przygotowują uzasadnienia poprawnych odpowiedzi.

Materiały pomocnicze:

- Adam Krokiewicz, *Zarys filozofii greckiej*, Warszawa 2000.
- Reale G., *Historia filozofii starożytnej*, t. 1-5, tłum. Edward Iwo Zieliński, Lublin 1999.
- G. S. Kirk, J. E. Raven, M. Schofield, *Filozofia przedsokratejska*, tłum. J. Lang, Warszawa 1999.

Wskazówki metodyczne opisujące różne zastosowania multimedium:

- Uczniowie zapoznają się z multimedium w sekcji „Audiobook” i przygotowują do niego pytania. Następnie zadają je sobie nawzajem, sprawdzając stopień przyswojenia jego treści.